

І. Л. Штаєр

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Античні форми у творчості Івана Франка (версифікаційний аспект)

Штаєр І. Л. Античні форми у творчості Івана Франка (версифікаційний аспект). Окреслено чотири періоди у зрізі перекладацької діяльності Івана Франка з античної поезії: 1) 1873–1883 роки («Одіссея» Гомера, «Електра» Софокла, «Про природу речей» Лукреція та ін.); 1893–1894 роки («Едіп-цар» та «Едіп у Колоні» Софокла, поезії Піндара, Горация й Овідія); 1900 рік («Геро й Леандер»); 1908–1915 роки (з творів Менандра, Арістофана, Овідія та ін.). Увагу зосереджено на основних віршових формах, використаних у перекладах. У статті схарактеризовано оригінальні поетичні твори Івана Франка з античними формами та простежено еволюцію у поглядах письменника на переклад і відтворення античних віршових розмірів.
Ключові слова: *силабо-тонічні відповідники, силабо-тонічні імітації, гекзаметр, елегійний дистих, дактило-хореїчні (дольникові) верси, акцентний вірш, тактовик, цезура.*

Штаєр И. Л. Античные формы в творчестве Ивана Франко (версификационный аспект). Определены четыре периода в срезе переводческой деятельности Ивана Франко по античной поэзии: 1) 1873–1883 годы («Одиссея» Гомера, «Электра» Софокла, «О природе вещей» Лукреция и др.); 2) 1893–1894 годы («Эдип-царь» и «Эдип в Колоне» Софокла, из Пиндара, Горация, Овидия); 3) 1900 год («Геро и Леандр» Мусея); 4) 1908–1915 годы (из Менандра, Аристофана, Овидия и др.). Внимание сосредоточено на основных стихотворных формах, используемых в переводах. В статье охарактеризованы оригинальные поэтические произведения Ивана Франко с античными формами и прослежена эволюция во взглядах писателя на перевод и воспроизведение античных стихотворных размеров.
Ключевые слова: *силабо-тонические аналоги, силабо-тонические имитации, гекзаметр, элегический дистих, дактило-хорейческие (дольниковые) строки, акцентный стих, тактовик, цезура.*

Steier I. L. Ancient Forms in Ivan Franko's art (Versification Aspect). Four periods of Ivan Franko's ancient poetry translations are highlighted: 1) 1873–1883 ("Odyssey" by Homer, "Electra" by Sophocles, "On the Nature of Things" by Lucretius); 2) 1893–1894 ("Oedipus the King" and "Oedipus at Colonus" by Sophocles, poems by Pindar, Horace, etc.); 3) 1900 ("Hero and Leander" by Musaeus); 4) 1908–1915 (from Menander, Aristophanes, Ovid etc.) with the reference to main poetic forms applied. The article characterizes Ivan Franko's original poetry possessing antique forms, the evolution of the writer's views on the translation and presentation of the antique metres is elucidated.
Key words: *accentual-tonic adequacy, accentual-tonic imitations, hexameter, elegiac distich, dactilic-trochaic (dol'nik) versions, accentual verse, taktovyk, caesura.*

І. Франко займає особливе місце в освоєнні античної художньої спадщини в Україні. Він був не лише вдумливим перекладачем, критиком і популяризатором, а й широко використовував античні сюжети, образи, поетичні строфічні та метро-ритмічні форми в оригінальній творчості. Найчастіше увагу дослідників привертала перекладацька діяльність І. Франка. Зокрема, переклади з античної поезії розглядали Т. Пачовський, Є. Пеленський, М. Соневицький, Й. Дідик, М. Білик, М. Будник, М. Гольдберг, Й. Кобів, Т. Франко, Й. Баглай, Н. Корж, Л. Скорина, Б. Кузь, І. Лісовий, Б. Баглай-Соляник, Г. Загайська, М. Стріха, А. Содомора, Н. Костенко, Т. Лучук. Проте ці дослідники аналізували лише окремі аспекти перекладацької діяльності

письменника, у спектрі відтворення античних форм спадщина І. Франка досліджена недостатньо. Досі немає комплексної віршознавчої праці, яка б охоплювала всі переклади І. Франка з античної поезії, що збіднює нашу уяву не лише про важливу грань поетики митця, а й про особливості української версифікації кінця XIX — початку XX століття.

Класичними мовами, античною літературою та історією І. Франко почав цікавитись ще в Дрогобицькій гімназії. Твори Гомера, Софокла, Таціта разом із Біблією справили на нього сильне враження [3:22]. У шостому класі гімназії (1873) як домашню роботу з польської мови І. Франко написав драму «Югурта» та віршовану «Легенду про прибуття Енея в Італію», фрагмент драми «Ромуль

і Рем» було завданням із німецької мови [1:301]. Письменник працював над перекладами з античних літератур у всі періоди свого життя, що дає змогу простежити еволюцію у відтворенні ним античних форм. Тому переклади з античної літератури розглянемо в діахронії. У зрізі перекладацької діяльності І. Франка з античної поезії виділяємо чотири періоди.

І. 1873–1883 роки. У цей час І. Франко перекладає давньогрецьких ліриків Гомера, Софокла й Арістофана, а також давньоримських — Лукреція та Вергілія.

Перший віршований переклад І. Франка з античної поезії — це «Одіссея» Гомера. Письменник вибрав твір, перекладу якого українською мовою ще не було. Саме тоді в Галичині з'явилися фрагменти перекладів «Іліади» в двох варіантах: перший — гекзаметричний — належав галицькому письменнику К. Климковичу, а другий — опрацьований народним віршем — С. Руданському. Очевидно, І. Франко у гімназії читав обидва переклади [8:101], але не скористався жодним із використаних розмірів. Для своєї «Одіссеї» він обрав ямб і заримував рядки. Відтворивши зміст, письменник свідомо оминув форму — йому не сподобався гекзаметричний варіант перекладу К. Климковича. Розмір перекладу Я5-6, але фіксуємо рядки Я4 і Я7, хорейні, дактилічні й тактовикові верси.

З творчості Софокла І. Франко перекладає трагедію «Електра» та два гімни хору з «Антигони». У першому випадку І. Франко використовує силабо-тонічний відповідник ямбічного триметра — Ябц, римує рядки хорових пісень. Розмір першого гімну хору з «Антигони» — «Гімн побідний над сімома проти Фів» — Д2-4, а вірш «Сила людського духу» написаний неврегульованими трискладовиками.

З осені 1875 року І. Франко починає відвідувати лекції у Львівському університеті. Він отримує змогу глибше проникнути у світ античної літератури, знайомиться з новими авторами та їх творами. До цього періоду належать переклади двох фрагментів комедії Арістофана «Хмари», написання яких, як зазначає М. Соневицький, пов'язане з читанням цього твору в німецькому перекладі Л. Зегера [8:109]. Оскільки І. Франко перекладав не з оригіналу, то у виборі поетичних форм для перекладу орієнтувався на німецький текст. Таким чином, початок парабази з комедії перекладено хорейним тетраметром, а розмір перекладу пароду — Д2-5. Здійснюючи останній переклад, І. Франко використав ри-

мування, що змусило його неодноразово доповнювати текст власними вставками.

У 1880–1883 роках І. Франко перекладає поему Лукреція «Про природу речей» («De rerum natura»). Античний гекзаметр він замінює Ябц і знову використовує римування (несистемне). До цього ж періоду належать переклади І. Франка з творчості Вергілія, з поетичною спадщиною якого письменник познайомився в старших класах гімназії. 1883 року у Львові виходить друком книга «Переводи і наслідування Осипа Шухевича з портретом і життєписом автора» за редакцією І. Франка. Він пише до неї «Переднє слово», статтю «Про жите і твори Віргілія», вміщує у ній власний переклад закінчення поеми «Георгіки» та переклад поеми «Moretum». Останню він називає «Грамотика або мужицька приправа» і використовує силабо-тонічний відповідник античного гекзаметра — Дбц. Зазначимо, що переклади О. Шухевича написані плавною народною мовою та римованим віршем. І. Франко також використав римування.

Перекладацька діяльність зумовила появу оригінальних поетичних творів з імітаціями античних розмірів. Відмінність полягала лише в тому, що в одних випадках І. Франко вдавався до античних форм в оригінальній творчості паралельно з перекладами (наприклад, І період), в інших випадках — після перекладів. У семи творах, названих «Епіграмати і ксенії» (1874), І. Франко апробує елегійний дистих. Поезія «Самійло Кішка» (1875) написана силабо-тонічним відповідником античного гекзаметра (Дбц). Розмір поезії «Нема, нема вже владаря грізного...» (1882) — Я5552 — графічно схожий на дериват сапфічної строфи [2:146]. У поезіях «Земле, моя всеплодющая мати...» (1880) та «Народна гутірка про комету 1882 року» (1882) останній вкорочений рядок схожий на адоній [2:154].

II. 1893–1894 роки. До другого періоду належать переклади І. Франка з творчості давньогрецьких письменників Піндара та Софокла, а також давньоримських ліриків Горація й Овідія. Переклади гімну «До Феміди» та оди «До Хромія Айтнеянина, витязя в перегонах на возі» Піндара написані неврегульованими трискладовиками. Переклади од Горація вже більш майстерні. І. Франко переклав три оди з 1-ї книги од — «До корабля», «До Арістія Фуска», «До Аполлона», 20-те послання з 1-ї книги «Послань», назване ним «До моєї книжки», 6-ту сатиру з 2-ї книги, яку він назвав «Город і село» і 9-ту з 1-ї книги — «Причепу». Переклади надруковано у підручнику К. Лучаківського «Взори поезії

і прози для п'ятої класи цісарсько-королівської гімназії у Галичині» [5:172–175]. У цей період І. Франко використовує силабо-тонічні імітації античних розмірів. Структура перекладу оди «До корабля» — силабо-тонічна імітація асклепіадової строфи III. Переклад виконано різнорозмірним впорядкованим ямбом (Я5544). Цезура у перших двох рядках, як і в Горация, нерухома. Розмір перекладу оди «До Арістія Фуска» — Я555Д2 (силабо-тонічна імітація сапфічної строфи). Переклад оди «До Аполлона» написаний ямбами (Я5544), структура навіває уявлення про силабо-тонічну імітацію алкеевої строфи. Цього разу цезура рухома, жіноча чергується з чоловічою та дактилічною.

У перекладі сатири Горация «Город і село» І. Франко витримує дактилічний гекзаметр з останньою хореїчною стопою. Переклад астрофічний, неримований, цезура рухома та змінна. Послання «До моєї книжки» та сатира «Причепи» перекладені коротким ямбічним неримованим, астрофічним віршем. Розмір першого перекладу — Я4-6, другого — Я5, але трапляються іншорозмірні верси. Цезура рухома та змінна. В оригіналі твори «До моєї книжки» та «Причепи» написані дериватом гекзаметра — п'ятистоповим дактилем. І. Франко не дотримувався розміру оригіналу, бо, очевидно, вважав, що довгим рядком важко передати жартівливу форму сатир.

У цей час І. Франко знову повертається до творчості Софокла і перекладає для журналу «Життя і слово» (1894) трагедію «Едіп цар». Розмір античного драматичного діалогу — ямбічний триметр — І. Франко замінює ямбічними пентаподіями та чергує їх із триметром. У ліричних частинах трагедії, де багато метрично різних строф та антистроф, І. Франко відходить від оригіналу і використовує ямбічний вірш, хореїчні тетраподії, адонії, дактилічні вірші, які наслідують логаети протоджерела. Зрідка в перекладі з'являється рима. Обрані І. Франком віршові форми не завжди відповідають античним, але точно передають настрій оригіналу [1:305], хоча один із рецензентів цього перекладу, О. Макарушка, закидав І. Франкові, що він спирався більше на німецький переклад, ніж на оригінал. Йдеться про переклад Фігофа. Про негативний вплив цього перекладу на тлумачення І. Франком античного тексту писав і М. Соневицький [8:127]. Переклад драми «Едіп в Колоні» цього ж античного автора так і не з'явився друком, а в рукописах І. Франка зберігся тільки його невеликий

франгмент, перекладений ямбічним віршем, а точніше триметром каталектичним.

Ще одним античним автором, творчість якого зацікавила І. Франка у цей період, був Овідій. Саме І. Франко першим в українській літературі звернув увагу на поезії Овідія періоду вигнання. Переклади з'явилися друком 1894 року в книзі К. Лучаківського «Взори поезії і прози для п'ятої класи цісарсько-королівської гімназії у Галичині» [5:172–175], але своєрідне художньо-поетичне завершення отримали 1915 року в розвідці «Публій Овідій Назон у Томіді», в якій І. Франко використав фрагменти своїх перекладів. Із «Скорботних елегій» Овідія письменник переклав третю елегію першої книги і назвав її «Прощання». І. Франко вдається до силабо-тонічної імітації елегійного дистиха, яким написаний оригінал твору. Текст перекладу астрофічний та неримований, цезура в гекзаметричних версах рухома та змінна. У пентаметричних рядках — нерухома. Фіксуємо дактило-хореїчні (дольникові) верси, частка яких становить 7,8%. Із «Послання з Понту» І. Франко переклав третє послання четвертої книги, назвавши його «Невірному другові». Структура перекладу — також силабо-тонічна імітація елегійного дистиха, текст астрофічний та неримований, цезура в гекзаметричних версах рухома, переважно чоловіча.

До цього ж часового відтинку відносимо оригінальні поетичні твори І. Франка, віршові розміри яких — силабо-тонічні імітації античних форм. Поезії «Свічку поставив ти в церкві перед образами, багачу...» (1895), «Вбогому даток ти дав, о багачу, — се добре зробив ти...» (1895), «Серцем молився Мойсей і скорботою духа цілого...» (1895), «Сли я здержуся від хліба, проте від гніву не здержуся...» (90-ті роки) — написані силабо-тонічним відповідником елегійного дистиха. Вірш «Душа безсмертна! Жить віковічно їй!» (1896) — силабо-тонічним відповідником алкеевої строфи.

III. 1900 рік. У цей час І. Франко починає перекладати Мусееву поему «Геро й Леандер» та перекладає твір «Паріс і Енона» Квінта Смирненського. Обидва переклади написані силабо-тонічним відповідником античного гекзаметра — Дбц. У цей період також постають оригінальні поетичні твори з античними формами. У творах «Всякий легенди співа: атеїсти про муки Месії...» (1900), «Мелеагер» (1905) фіксуємо силабо-тонічний відповідник гекзаметра [2:229], для творів «Розмова в лісі» (1900) та «Недаром сказано: голодний лях свистить» (1902) характерна імітація ямбічного триметра. Структура творів «Стріли» (1903) та «Майові елегії» (1901) — це силабо-тонічна

імітація елегійного дистиха. Двадцять два рядки у незакінченій редакції поеми «Страшний суд» (1906) написано Х8ц [2:226], що відповідає хорейному тетраметрові.

IV. 1908–1915 роки. До цього періоду належать переклади І. Франка з творчості Менандра, Гесіода, Геронда, Арістофана, Теокрита, Гомера, Овідія; нарис «Алкей і Сапфо», розвідки «Дещо про Орфея та приписувані йому твори» й «Публій Овідій Назон у Томіді», студія «Грецькі пародисти». Сюди ж входить «Вибір із старогрецьких поетів», який складають переклади творів 64 давньогрецьких ліриків і добірка з безіменних поетів. У цей час І. Франко також закінчує переклад Мусесвої поеми «Геро й Леандер». Оригінальних творів з античними формами на цьому етапі перекладацької діяльності І. Франка не виявлено. Розміри перекладів умовно відповідають розмірам формам античних оригіналів. Найбільш вживаний розмір — силаботонічний відповідник античного гекзаметра (Д6ц). Цікавими з погляду версифікації є розвідки І. Франка, які складаються з фрагментів перекладів, пов'язаних між собою прозовими коментарями. Написану на вигнанні поему-інвективу Овідія «Ібіс» І. Франко перекладає майстерною силаботонічною імітацією елегійного дистиха, лише зрідка трапляються самі гекзаметри (в епічних відступах).

У 1914–1915 роках І. Франко знову звернувся до творчості Гомера, переклавши його гімни. У перекладі письменник витримує дактилічний гекзаметр (Д6ц) з останньою хорейною стопою. Перекладаючи гімни, він дотримувався латинської, а не грецької традиції відтворення античного гекзаметра, свідченням чого є значна кількість хорейних стоп у рядках та домінування чоловічої цезури (85,9%). Більшість цезур у гекзаметрах перебуває в сильній позиції, частка таких версів становить 80,7%. Та ці переклади належать до періоду, коли на заваді намаганням письменника стояла хвороба. У рядках фіксуємо позасхемні наголоси та атонації, переклад помережаний дольниковими (дактило-хорейними), тактовиковими, іншорозмірними та акцентними версами. Часто спостерігаємо зміни характеру цезури, ненормативні та подвійні наголоси в словах.

Здійснюючи переклади з античної поезії, І. Франко спирався не лише на оригінал, а й на інші джерела, зокрема німецькі переклади. Саме в німецькій літературі першими почали розробляти античні квантитативні розміри в річці силаботоніки. У німецькій поезії, починаючи з середини XVIII ст., довгі склади передавалися наголошеними, а короткі — ненаголошеними. Було розроблено амфібрахічний (Е. Клейст), дактилічний (А. Шлегель та ін.) і дактило-хорейний (Ф. Клопшток, Й.-В. Гьоте, Ф. Міллер та інші) гекзаметр [11:313]. Силаботонічний відповідник гекзаметра (шестистоповий дактиль з жіночим закінченням, або шестистоповий дактиль з однією хорейною стопою) був уведений у німецьку поезію і теоретично обґрунтований ще Ф. Клопштоком. І. Франко запозичував як розміри німецьких перекладів, так і коментарі до текстів, вказуючи у заувагах до власних перекладів джерела-посередники.

Отже, версифікаційний аналіз поетичних перекладів І. Франка з античної літератури дає підстави висловити припущення, що письменник пройшов еволюцію в поглядах на переклад, синхронізувавши відтворення змісту та форми протоджерел. На перших порах перекладацької діяльності І. Франко звертав більшу увагу на зміст твору, підбирав відповідники античних строф, близькі українській версифікації, римував рядки, часто використовував переклади-посередники, зокрема німецькі. Вже у II періоді письменник імітує розміри античної поезії, намагається навіть графічно передати строфи, рішуче відкидає римування, при перекладі орієнтується в основному на протоджерела. Останній період позначений увагою митця як до змісту, так і до форми перекладів. І. Франко редагує перекладені раніше твори, часто доповнює зміст власними міркуваннями, використовує коментарі до текстів, із фрагментів перекладів формує розвідки, нарис та студію. Якщо «Одіссею» Гомера — перший віршований переклад з античної літератури — І. Франко перекладає ямбічними римованими версами, то гімни цього ж автора у 1914–1915 роках написані майстерним силаботонічним відповідником античного гекзаметра. Наша стаття є основою для подальшого детальнішого вивчення версифікаційних особливостей перекладних та оригінальних творів поета з античними формами.

Література

1. Білик М. „Едіп цар” Софокла у перекладі Івана Франка / М. Білик // Іван Франко : статті і матеріали. — Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1960. — 36. 7. — С. 301—322.
2. Бунчук Б. Віршування Івана Франка : моногр. / Борис Бунчук ; [наук. ред. д. філол. н., проф. Мельничук Б. І.] ; Чернів. держ. ун-т ім. Ю. Федьковича. — Чернівці : Рута, 2000. — 308 с.

3. Корнійчук В. Ліричний універсум І. Франка : горизонти поетики / В. Корнійчук. — Львів : Львівський національний університет ім. І. Франка, 2004. — 488 с.
4. Костенко Н. Про гекзаметр та інші форми античного вірша в українській поезії ХХ ст. / Наталія Костенко // *Słowiańska Metryka Porównawcza. IX. Heksamet. Antyczne wzorce i strofy w literaturach słowiańskich. Praca zbiorowa pod redakcją Michała Łotmana i Lucylli Pszczołowskiej* — Instytut badań literackich PAN Wydawnictwo. — Warszawa, 2011. — S. 190—216.
5. Лучаківський К. Втори поезії і прози для п'ятої класи цісарсько-королівської гімназії у Галичині / К. Лучаківський. — Львів, 1894. — 175 с.
6. Лучук Т. „Із Мойрони Византійки”: Погляд через століття / Тарас Лучук // *Вісник Львівського університету*. — 2011. — Серія філологічна. — Вип. 55.— С. 254—263.
7. Содомора А. На шляху поступу : Іван Франко — перекладач античної літератури / Андрій Содомора // *Дзвін*. — 2009. — Чис. 5/6. — С. 137—142.
8. Соневицький М. Франкові переклади з античних авторів / М. Соневицький // *Записки наукового товариства імені Шевченка*. — Т. CLXXI. Збірник філологічної секції. — Т. 24. — Нью-Йорк ; Париж, 1959. — С. 92—142.
9. Стецюк В. Іван Франко як класичний філолог / В. Стецюк // *Записки наукового товариства імені Шевченка*. — Т. CLXXX. Іван Франко. Збірник доповідей для відзначення 110-річчя народин і 50-річчя смерті Івана Франка. — Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто, 1967—1968. — С. 19—67.
10. Турган О. Українська література кінця ХІХ — початку ХХ ст. і античність (шляхи сприйняття і засвоєння) / О. Д. Турган. — К. : Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 1995. — 176 с.
11. Український дольник : колективна монографія / за ред. Н. В. Костенко ; упор. О. М. Собачко. — К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013. — 432 с.